

ФОРМУЛИ МОВНОГО ЕТИКЕТУ В ЕПІСТОЛЯРІЇ ІВАНА ОГІЄНКА

У статті проаналізовано мовні етикетні формули в опублікованих листах Івана Огієнка за період з 1907 по 1921 роки. Зокрема, досліджено як обов'язкові (звертання, прощання) так і факультативні (прохання, подяка, комплімент, відповідь на комплімент, запрошення, вибачення, привітання) етикетні формули. Акцентовано увагу на етикетних формулах звертань і прощань у листах до світських і духовних осіб, зокрема на строгому дотриманні Іваном Огієнком норм релігійного етикету різних християнських конфесій. Також проаналізовано факультативні етикетні мовні формули, серед них особливу увагу приділено проханням і подяці як найбільш часто вживаним в епістолярії аналізованого періоду. На основі проведеного аналізу зроблено висновок про особливості індивідуального стилю Івана Огієнка, його зв'язок з мовою мисленням автора та тогочасним станом літерної мови.

Ключові слова: мовний етикет, епістолярій, лист, формули мовного етикету, індивідуальний стиль.

У сучасній лінгвістичній науці значна увага приділяється вивченню епістолярію, зокрема індивідуальним мовним засобам та етикетним формулам у листах видатних діячів науки, культури, політики [1-3]. Досліджено етикетні формули в листах Т. Шевченка [4], П. Куліша [5], Лесі Українки [6], Г. Кочура [7] та інших українських письменників та митців. Епістолярій Івана Огієнка також був предметом досліджень науковців, насамперед істориків [8-10]. Проте в лінгвостилістичному аспекті листи Митрополита Іларіона не досліджувалися, хоча вже істориками звертали увагу на те, що в його епістолярії «якнайповніше відбито широкий спектр індивідуальних, притаманних тільки цій особистості, рис, характер людини, спосіб життя, мислення, оцінка ним окремих суспільних явищ» [9, с.4].

Зважаючи на те, що значне за обсягом листування Івана Огієнка, зокрема формули мовного етикету, не були предметом мовознавчих досліджень, а також на вагу й роль цієї постаті у розвитку української культури, літературної мови та становленні української державності, тема статті є актуальною. Метою є дослідити мовно-функціональний аспект формул мовного етикету в епістолярії ієрарха Української православної церкви, перекладача українською мовою Святого Письма, відомого вченого, педагога, публіциста, архівознавця, бібліотекознавця, бібліографа та бібліофіла, визначного державотворця доби Директорії, а також уряду УНР в екзилі, громадського діяча, поета, редактора і мецената-видавця, професора Івана Огієнка [9, с.4].

Матеріалом для аналізу обрано опубліковані листи Митрополита Іларіона з 1907 по 1921 роки [11]. Огієнко вів дуже жваву переписку, інколи складаючи більше десятка листів на день. Як зазначають упорядники видання цих листів, коло їх респондентів надзвичайно широке, серед них Д. Антонович, О. Барвінський, В. Біднов, Л. Білецький, М. Василько, В. Винниченко, І. Грінченко, М. Грушевський, А. Животко, В. Зіньківський, Н. Королева, О. Лотоцький, І. Мазепа, Т. Міненко, Олександр Олесь, В. Перетц, С.Петлюра, Н. Полонська-Василенко (Моргун), С. Русова, П. Скоропадський, Й. Скрутень, Р. Смаль-Стоцький, К. Студинський, М. Сумцов, П. Табінський, І. Франко, Ф. Швець, В. Щербаківський, а також ієрархи різних конфесій – Андрей Шептицький, Діонісій Валединський, Йосип Боцян,

Палладій Видибіда-Руденко [9, с.9]. Тому природно, що листи Івана Огієнка, залежно від призначення (офіційні, службові чи приватні) й адресата, різні за обсягом і різною мірою насичені етикетними формулами.

Як відомо, лист як один із жанрів епістолярного стилю має сталу структуру, частиною якої є етикетні мовні формули, до яких належать як обов'язкові (на явні в кожному листі), так і факультативні (зумовлені темою і метою листа). У листах Івана Огієнка виявлено такі етикетні мовні формули: 1) обов'язкові: звертання, прощання і 2) факультативні: прохання, подяка, комплімент, відповідь на комплімент, запрошення, вибачення, привітання. Усі ці етикетні формули різною мірою представлені в листах, написаних Іваном Огієнком до різних адресатів.

Розпочнемо аналіз з етикетних формул звертання. Найчисленнішою їх групою є звертання з використанням офіційного статусу чи посади адресата (що зумовлено кількісною перевагою в епістолярії І. Огієнка офіційного листування), які він часто пише з великої літери, підкреслюючи свою повагу до респондента. Таке звертання у всіх випадках І. Огієнко супроводжує формою ввічливого звертання «пан»: *Вважаю своїм обов'язком ці думки подати під Вашу, пане Міністре, розвагу* (до А. Ніковського 21.02.1921) [11, с.57]; при цьому не завжди вживає кличний відмінок, інколи послуговуючись називним у функції кличного: *Надсилаючи при цьому витяг з протоколу Ради Міністра Ісповідань ч[исло] 1 маю за шану повідомити Вас, Пан Голова Директорії У.Н.Р., що з боку Міністерства вживаються всі заходи, аби справу автокефалії Української Православної Церкви поставити на реальний шлях* (до С. Петлюри від 21.12.1920) [11, с.39]. Часто такі звертання ускладнені етикетними прикметниками «шановний», «вельмишановний», «високодостойний» (залежно від посади та статусу адресата, а інколи й від особистого ставлення до нього): *Високоповажний Пане Отамане!* (до С. Петлюри від 02.02.1921) [11, с.50]; *Високодостойний Пане После!* (до А. Яковлева від 13.03.1920) [11, с.37]; *Високошановний пане После!* (до О. Лотоцького від 01.02.1921) [11, с.47]. До цієї групи належать звертання, оформлені як назви вченого ступеня чи вченого звання адресата: *Шановний професоре!* (у листі до М. Грушевського від 1908) [11, с.14]. Цікаво, що залежно від того, кому адресує свій лист, ті самі звертання І. Огієнко пише то з великої, то з малої літери, не дотримуючись якогось єдиного правила, стандарту: *Високоповажний пане Докторе!* (до В. Гнатюка від 12.01.1921) [11, с.42] і *Високоповажний пане докторе!* (до О. Маковея від 12.01.1921) [11, с.42].

В особистих листах І. Огієнко надавав перевагу стандартизованим звертанням «пан», «добродій», «пані», «добродійка», завжди ускладнюючи такі звертання етикетними прикметниками й досить часто вживаючи велику літеру для підкреслення свого шанобливого ставлення: *Шановний Пане!* (до І. Свенціцького від 18.05.1911) [11, с.17]; *Високоповажний добродію!* (до І. Франка від 14.12.1911) [11, с.17]. Непоодинокі випадки, коли І. Огієнко поєднує два усталених шанобливих звертання «пан» і «добродій»: *Високоповажний Пане Добродію!* (до М. Садовського від 16.10.1919) [11, с.26]; *Високоповажна Пані Добродійко!* (до О. Кульчицької від 11.02.1921) [11, с.53]. Значно рідше І. Огієнко звертався до респондента на ім'я та по батькові (як правило, до тих адресатів, яких добре знав особисто): *В[исоко] п[оважний] М[ихайле] С[ергійовичу]!* (до М. Грушевського від 05.04.1909) [11, с.15]; *Високодостойна Софіє Федорівно!* (до С. Русової від 20.01.1921) [11, с.45].

На окрему увагу заслуговують етикетні формули звертань до осіб духовного сану. І. Огієнко в листування з представниками різного сану та конфесій, намагаючись дотримуватися усталених у релігійному стилі формул, притаманних тій чи іншій конфесії. Так, до єпископа Української греко-католицької церкви Андрея Шептицького І. Огієнко звертається *Ваша Ексцеленціє Високопреосвященний*

Владико! [11, с.94.] та *Ваше Преосвященство Високоповажний Владико!* [11, с.88]; до православних ієрархів *Високоповажний Владико!* (до Єпископа Кременецького Діонісія від 08.04.1921) [11, с.75]; *Високоповажний пан-Отче!* (до П. Пашевського від 17.02.1921) [11, с.54]. У листах до католицьких ієрархів І. Огієнко використовує інші формули звертань, усталені на той час у цій християнській конфесії: *Ваше Преосвященство, Милостивий Архіпастирю!* (до Єпископа Подільського і Брацлавського Пимена від 24.09.1919) [11, с.25]; *Ваша Магніфіценціє!* (до архієпископа Каковського від 08.12.21) [11, с.152]. За досліджуваний період Іван Огієнко написав кілька листів до Патріарха Царгородського, у яких використовував усталене звертання до Патріарха: *Ваше Святішеєство, Найсвятіший Патріярху Вселенський* [11, с.77]. У всіх випадках звертання до духовних осіб Огієнко пише їх з великої літери, не роблячи виключень і дотримуючись правил релігійного і конфесійних етикетів.

Етикетні формули прощання в епістолярії І. Огієнка менш різноманітні, їх можна поділити на дві основні групи, залежно від адресата: 1) прощання зі світськими адресатами; 2) прощання з адресатами духовного сану. У прощальній етикетній формулі автор листа традиційно висловлює свою пошану до респондента. І. Огієнко робить це у різний спосіб, залежно від ступеня «особистої» дистанції між ним і адресатом. Так, формула прощання в Огієнкових листах ускладнюється в міру зростання ваги соціального статусу людини, до якої він пише. Прощання зі світськими адресатами варіюється від *З пошаною І. Огієнко* (у листі до М. Грушевського від 1908) [11, с.14] до *З щирою до Вас і правдивою пошаною Ректор Університету Професор І. Огієнко* (до В. Гнатюка від 28.03.1920) [11, с.37].

Формули прощань у листах до духовних осіб мають складнішу структуру, складаючись із двох постійних компонентів, оформлених у вигляді простого речення, ускладненого дієприслівниковим зворотом. Перша частина такої формули – це прохання благословення чи молитов, оформлена у вигляді дієприслівникового звороту, друга – односкладне означено-особове речення, яке містить запевнення у повазі й прихильності: *Прохаючи святих молитов Ваших і благословення, маю за честь бути Вашого Преосвященства Міністр Ісповідань Професор І. Огієнко* (до Єпископа Подільського і Брацлавського Пимена від 24.09.1919) [11, с.26]; *Прозячи Ваших Святих Молитов і Всесильного Вашого Патріяршого Благословення, маю за честь бути Вашого Святішеєства слуга ласкавий* (до патріарха Царгородського 16.04.21) [11, с.77].

Серед факультативних, зумовлених темою та метою листа, мовних етикетних формул Іван Огієнко найчастіше використовує формули прохання (що зумовлено метою переважної більшості листів аналізованого періоду). Інколи це прохання у відповідь на якусь зроблену послугу, інколи дружнє прохання, інколи – прохання до офіційної особи стосовно точного й неухильного виконання її обов'язків. Перебуваючи у Тарнові, як Міністр ісповідань Іван Огієнко часто звертався з проханнями до меценатів і духовних осіб про допомогу українцям-емігрантам та їхнім дітям. Але найчастіше він просить переслати йому книги (для себе, духовенства, солдатів, студентів, бібліотек) чи надати потрібну йому інформацію (переважно про стан виконання його розпоряджень та церковне життя у різних регіонах України за кордоном). Тому природно, що формули прохання в епістолярії Івана Огієнка мають найбільшу варіативність.

У листах Івана Огієнка зустрічається два типи етикетних формул прохання: 1) пряме прохання; 2) непряме прохання. Стрижневим компонентом етикетних формул прохання першого типу є форми дієслова «просити» або іменника «прохання». Найчастотнішою в усіх типах листів є мовна формула «ласкаво про-

шу»: *Ласкаво прошу Вас і надалі прислати цікаву літературу по церковних питаннях, коли тільки буде вона у Вас під руками* (до А. Яковлева від 13.03.1920) [11, с.37]. У більшості випадків цій етикетній формулі передусе пояснення причини такого прохання: *Не маючи змоги придбати їх по книгарнях за відсутністю цих видань, ласкаво прошу не відмовити відпустити зазначені видання для користування Університетської бібліотеки* (до Комісії по збору стародавніх актів від 1919) [11, с.22]. Нерідко цілий лист є поясненням причини прохання, його обґрунтуванням, а саме прохання формулюється автором у кінці листа за допомогою етикетної формули з посиланням на викладене вище: *Повідомляючи про це, ласкаво прошу Вашого Владичнього благословення нашим українським пастирським курсам. Нехай це Вашого Преосвященства Архипастирське благословення буде теплою вірою в успіх науки на курсах наших майбутніх пастирів* (до спископа Крем'янецького Діонісія 25.10.21) [11, с.34].

Варіантами етикетної формули прямого прохання «ласкаво прошу» є значно рідше використовувані Іваном Огієнком звороти «щиро прошу» (*Щиро прошу Вас не відмовити уважливо переглянути цей переклад і поробити в йому (в самій книжці) ті поправки, які б Ви бажали потрібними* (до протоієрея Петра Табінського від 13.10.21) [11, с.130]) і «дуже прошу» (*Дуже прошу Вас поговорити про це і в Українському Клубі, — може і він заохотиться цю справою і допоможе, чим зможе*) (до Є. Бачинського, 06.08.21) [11, с.106].

Децю видозмінену формулу прохання «ласкаво прошу» І. Огієнко децю видозмінює в листах, які стосуються особливо важливих чи урочистих подій, ускладнюючи її зворотами «маю честь», «маю за честь»: *От із за цього останнього маю честь ласкаво просити Вас, високоповажний Пане Міністре, сповістити мене, в якому стані тепер справа нашої Дипломатичної Місії при Ватикані і які міри Ви маєте предприняти, аби унормувати цю справу* (до А. Ніковського від 22.01.1921) [11, с.45]. Цим прийомом автор не лише підкреслює важливість прохання, а й часто звертає увагу адресата на те, що звертається до нього не з особистим проханням, а як уповноважена особа, яка представляє багатьох людей: *Тому, згідно ухвали Правління Університету від 7 цього травня, маю за честь просити відкрити при Кам'янець-Подільським Державнім Українських Університеті десять професорських стипендій* (Міністерству народної освіти УНР від 10.05.1920) [11, с.36].

Ще одна етикетна формула прямого прохання, яку Іван Огієнко використовує значно рідше, — «звертатися з проханням». Ця етикетна формула, крім власне прохання, майже завжди містить шанобливе звертання до адресата: *Листом цим звертаюся до Вас, Високодостоїнний Пане Добродію, з проханням допомогти видавництву матеріально, а власне закупкою книжок для розповсюдження їх* (до М. Шаповала від 11.10.21) [11, с.128]. Часто цю етикетну формулу автор листа ускладнює прикметником-епітетом, надаючи їй більшої експресивності і, як наслідок, переконливості. У листах аналізованого періоду І. Огієнко використовує такі прикметники-епітети для підсилення свого прохання: 1) «ласкавий»: *Отцим листом своїм звертаюся до Вас, Високоповажний пане После, з ласкавим проханням придбати богослужбові книжки на грецькій мові, коли тільки це не обтяжить Вас з матеріального боку і вислати їх Міністерству Ісповідань* (до Я. Каторжевського-Карашевича від 03.06.21) [11, с.88]; 2) «щирий»: *Звертаюся до Вас з щирим проханням допомогти мені в моїм духовім голоді* (до О. Маковця від 12.01.1921) [11, с.43]; 3) «великий»: *Звертаюсь до Вас з великим проханням* (до М. Сумцова від 02.02.1907) [11, с.14]; 4) «покірливий»: *Я звертаюсь до Вас з покірливим проханням вислати мені примірник Вашої праці про Гаятовського, як що тільки він у вас єсть* (до М. Сумцова від 02.02.1907) [11, с.14].

Пряме прохання, звернене до респондента, який не пов'язаний з ним службовими стосунками, Огієнко оформлює етикетною формулою з використанням умовного (бажального) способу дієслова «просити», таким чином пом'якшуючи формулювання свого прохання, щоб воно не сприймалося респондентом надто категорично, з цією ж метою додаючи експресивний епітет: *Щиро просив би Високодостойного Владику написати ширше про кн[ижку] №2, подати доповнення про неї, бо в недовгому часі я буду видавати її другим виданням* (до Єпископа Йосипа Боцяна 28.10.21) [11, с.136]; *І крім цього, дуже просив би Вас, чи не дошлете мені «Науку альбо способъзложеняказаня», що мені так потрібна і що без неї «Ключ» виходить не «Ключ Разуменія»* (до І. Свенціцького від 18.05.1911) [11, с.17].

Мовні формули непрямого прохання в епістолярії Івана Огієнка також представлені кількома моделями. Найчастіше зустрічається мовна формула, побудована на основі лексеми «вдячний» з використанням майбутнього часу, тобто ніби висловлення вдячності наперед за ще не зроблену адресатом послугу. При цьому слова вдячності увиразнюються емоційно-експресивним епітетом: *Буду Вам сердечно вдячним, коли пришлете мені (прямо в Тарнів, hotel Bristol, б) якісь сербський церковний журнал за 1918 і 1919 роки* (до В. Зінківського від 23.03.1921) [11, с.69]; *Абсолютно нічого не знаю про життя церковне в Болгарії [...] Спеціальність всіх наших послів – мовчати, а тому буду Вам щиро вдячний за присилку друкованих відомостей про церковне життя всіх держав* (до В. Зінківського від 07.03.1921) [11, с.64].

Інша мовна формула непрямого прохання, якою послуговувався Іван Огієнко, – висловлення надії, що респондент погодиться надати допомогу у певному питанні. При цьому у називанні бажаної дії також використовується форма майбутнього часу і, традиційно для Огієнкових листів, ключове слово «надія» увиразнюється емоційно-експресивним епітетом з метою спонукати адресата до бажаної дії: *Пишу до Вас, Високоповажний пане докторе, з кріпкою надією, що Ви прийдете мені допомогою в моїм духовнім голоді* (до В. Гнатюка від 12.01.1921) [11, с.42]. Інколи автор апелює до того, що прохання його має не особистий характер, а суспільну вагу: *Залишаюся з щирою надією, високоповажний пане докторе, що Ви допоможете мені в моїй праці на користь української культури і перелічені книжки пришлете мені* (до О. Маковця від 12.01.1921) [11, с.43]. Як бачимо з наведених прикладів, таке прохання завжди вживається у комбінації з формулою шанобливого звертання. Варіантом цієї етикетної мовної формули є пряме висловлення подяки за ще не виконану бажану дію, при цьому автор також послуговується формою майбутнього часу: *За присилку матеріалів про українізацію на Київщині, особливо копії наказу Патріярха в цій справі, буду сердечне Вам дякувати* (до протоієрея Петра Табінського від 26.10.21) [11, с.135].

Формулу непрямого прохання у формі наказового способу Іван Огієнко використовує лише в листах до Царгородського Патріярха, керуючись установленими нормами й традиціями релігійного стилю: *Благослови, Богомудрий Отче, Своім Святим Патріяршим Благословенням, Богу на славу, вселенській православної вірі на користь, Автокефальну Українську Православну Церкву* (до Царгородського патріярхату 02.03.1921) [11, с.63]. Така формула прохання має конотацію високого експресивного стилю, що увиразнюються написанням з великої літери всіх слів, що стосуються адресата цього листа.

Етикетні мовні формули, які виражають подяку, представлені трьома основними моделями: 1) зі стрижневими компонентами-дієсловами «дякувати», «подякувати»; 2) зі стрижневим компонентом-іменником «подяка» і 3) зі стрижневим компонентом-інтер'єктивом «спасибі». Ці мовні формули завжди супрово-

джуються більш чи менш розгорнутим поясненням, за що саме автор дякує адресатам. Останню модель в листах аналізованого періоду І. Огієнко використав лише один раз, надаючи перевагу двом іншим як більш експресивним: *Спасибі, що не забуваєте і пишете мені* (до В. Зіньківського від 17.01.1921) [11, с.43].

Висловлення подяки зі стрижневими компонентами-дієсловами є най-більш частотним в аналізованих листах. Зазначимо, що Огієнко використовує в сполученні з цими дієсловами не нормативний в сучасній українській літературній мові давальний відмінок, а послідовно послуговується знахідним: *Число газети, присвячене покійному Папі Бенедикту XV, яке ласкаво Ви вислали, я отримав, за що сердечно Вас дякую* (до А. Яковлева від 13.03.1920) [11, с.37]. Таку формулу висловлення подяки Огієнко підсилює експресивними епітетами до слова «подякувати» та етикетним проханням про дозвіл це зробити: *Дозвольте щиро й сердечно подякувати Вас за ту міцну підтримку, яку я одержав від Вас, Високодостойній Пане Міністре* (до М. Василька 29.09.21) [11, с.118].

Етикетні мовні формули-подяки зі стрижневим компонентом-іменником «подяка» комбінуються з дієсловами «принести» і «слати» та експресивними епітетами до слова «подяка» (шира, сердечна, велика): *Книжки від Вас отримав, за що принішу Вам свою сердечну подяку* (до О. Маковея від 28.01.1921) [11, с.47]; *За Вашу ласкаву допомогу курсам щлю Вам мою щирю подяку* (до полковника Недзвідського від 15.11.21) [11, с.140].

Етикетних формул-вибачень в листах І. Огієнка аналізованого періоду небагато, що, вочевидь, зумовлено особливостями його характеру й темпераменту (про що згадувалося вище). Він, як правило, послуговується усталеними формулами вибачень, такими, як: *вибачте, вибачте мені, прошу вибачення, дуже прошу вибачити, щиро прошу вибачити мені* тощо. Такі вибачення завжди супроводжуються вказівкою на обставини, за які автор просить вибачення.

Зовсім поодинокими в листуванні аналізованого періоду є етикетні формули компліменту, відповіді на комплімент, привітання чи запрошення. Ці етикетні формули найчастіше зустрічаються в листах, адресатами яких є особи духовного сану, і значною мірою зумовлені стильовими нормами релігійного стилю, до якого й тяжіють листи І. Огієнка до таких адресатів. Вони не відзначаються великою різноманітністю, переважно це узувальні етикетні формули.

Загалом епістолярій Івана Огієнка повною мірою репрезентує особливості його індивідуального мовистилу, зумовленого особливостями темпераменту, освітою, соціальним статусом, світоглядом, тогочасним станом літературної мови тощо. В. Ляхоцький зазначає, що, за свідченнями сучасників, І. Огієнко «Вмів слухати співрозмовника, хоча часто запалювався і тоді зупинити його було важко. У компаніях відзначався тактовністю, уважністю, доброзичливістю. А от у обставинах службового характеру інколи виявляв різкість, категоричність, необ'єктивність, проте завжди вболівав за справу, був готовий прийти на допомогу» [9, с.8]. Ці та інші особливості мовної поведінки знаходимо і в листуванні Митрополита Іларіона, зокрема в мовних формулах етикету. У перспективі можна дослідити епістолярій Івана Огієнка в інших аспектах: композицію листів залежно від мети листа, засоби переконання та впливу на адресата, мовні засоби діалогізації та інтимізації у його листах тощо.

Список використаних джерел:

1. Богдан С.К. Формули етикету в українській епістолярії / С.К. Богдан // Урок української. — 2003. — №1. — С. 30-34.

1. *Іван Огієнко і сучасна гуманітарна наука*

2. Марчук Л. Синергетична основа епістолярного стилю як чинник формування національної ідентичності [Електронний ресурс] / Л. Марчук. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua>.
3. Плющ Н.П. Формули ввічливості в системі українського мовного етикету / Н.П. Плющ // Українська мова і сучасність. – К., 1991. – С. 90-98.
4. Ленець К. «Друже мій єдиний» (Початкова формула-звертання у листах Т. Шевченка) / Катерина Ленець // Урок української. – 2003. – №8-9.
5. Фокіна І. Етикетні форми в епістолярії Пантелеймона Куліша / Ірина Фокіна // Урок української. – 2006. – №8-9. – С. 30-36.
6. Власенко В.В. Мовна особистість Лесі Українки в епістолярному дискурсі / В.В. Власенко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Т. 25 (64). – №1. – Часть №2. – С. 349-354.
7. Братаніч О.В. Лінгвостилістика епістолярію Г.П. Кочура (на матеріалі листування 60-80-х рр. ХХ століття) : автореф. дис. ... канд. філол. наук / О.В. Братаніч. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова. – 20 с.
8. Брехуненко В. Листування Івана Огієнка та пастора Левка Жабко-Потаповича / В. Брехуненко, А. Стародуб // Творча спадщина Івана Огієнка в світлі розвитку гуманітарних наук : збірник доповідей. – К. : НАУ, 2007. – С. 7-10.
9. Ляхоцький В.П. Оборонець духовності нації / В.П. Ляхоцький // Пам'ятки. Епістолярна спадщина Івана Огієнка (Митрополита Іларіона) (1907-1968) / ред. кол. В.П. Ляхоцький та ін. – К. : Державний комітет архівів України, 2001. – С. 3-9.
10. Преловська І.М. Церковне питання в епістолярній спадщині Івана Огієнка [Електронний ресурс] / І.М. Преловська. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua>.
11. Пам'ятки. Епістолярна спадщина Івана Огієнка (Митрополита Іларіона) (1907-1968) / ред. кол. В.П. Ляхоцький та ін. – К. : Державний комітет архівів України, 2001. – 478 с.

In the article formulas verbal etiquette etiquette formula sin signed Ivan Ogiyenko's letters for the period from 1907 to 1921 were analyzed. In particular, obligatory (addressing, farewell) and optional (request, gratitude, compliment, respond to a compliment, invitation, apology, greeting) etiquette formulas were investigated. Attention was accentuated at the etiquette formulas of addressing and fare well secular and religious persons. It was noted that Ivan Ogiyenko strictly followed the rules of religious etiquette of different Christian confessions. Also optional language etiquette formulas were analyzed. Special attention was paid to the request and gratitude as the most commonly used in epistolary of analyzed period. Based on the analysis it was concluded about the features of Ivan Ogiyenko's individual style, its connection with the type of author's thinking and of those days state of literary language.

Key words: language etiquette, correspondence, letter, formulas of verbal etiquette, individual style.

Отримано: 15.12.2016 р.